

Salzburgi források a 8–9. századból

Források Salzburg kora középkori történetéből. Fordította, jegyzetekkel ellátta, az előszót és a bevezető tanulmányt írta: Nótári Tamás. Szeged, Lectum Kiadó, 2005. 230 oldal

A kötet középpontjában álló öt szöveg (*Gesta Hrodberti*, *Notitia Arnonis*, *Breves Notitiae*, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, *Epistola Theotmari*), amelyet lát szólag csupán a közös keletkezési hely köt össze, mind műfajukat, mind keletkezési idejüket tekintve igen különböző képet mutat. E forrásokban azonban közös, hogy nem csupán Salzburg történetébe engednek betekintést, de általuk behatóbban is megismerhetjük a korabeli bajor bel- és külpolitikai viszonyokat, irodalmi és jogfejlődési tendenciákat, valamint nem elhanyagolható jelentőségű adalékokkal gazdagítanak bennünket a Kárpát-medence – az avarok és a honfoglaló magyarság – történetét illetően. A helyét önálló kismonográfiaként is megálló bevezető tanulmányt a források bőséges jegyzetapparátussal ellátott fordításai követik – a tanulmány fejezeteivel megegyező sorrendben. Az itt olvasható fordítások egy részét Nótári az elmúlt néhány évben már közreadta,¹ ám e kötetben számos ponton finomította és pontosította a magyar szöveget, így e szövegek nem a korábban megjelent fordítások megismétlései. A kötetben

helyet kapott források közül kettőnek, a *Notitia Arnonis*-nak és a *Breves Notitiae*-nek eddig még részleteiben sem született magyar fordítása. A *Gesta Hrodberti* két fejezetéből néhány mondatot Szádeczky-Kardoss Samu ültetett át magyar nyelvre,² a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 6–14. fejezetét Horváth János,³ az avar vonatkozású fejezetek azon részét, amelyek a 806 előtti eseményekre vonatkoznak, Szádeczky-Kardoss Samu,⁴ több, a pannóniai népek megtérését tárgyaló részt pedig Veszprémi László⁵ fordított le, ám e két szövegnek sem készült teljes magyar fordítása. Az *Epistola Theotmari* esetében rendelkezésre áll ugyan mind a Gombos F. Albin-⁶ és a Horváth János-féle⁷ teljes, mind pedig a Lele József⁸ által készített, a magyarokra vonatkozó részt átültető fordítás, a szerző/fordító számára azonban indokoltnak

¹ *Notitia Arnonis* – Nótári Tamás: *Két forrás a kora középkori Salzburgból, Notitia Arnonis – Epistola Theotmari*. Aetas, 19. évf. (2004) 1–2. sz. 81. skk.; *Conversio* – Nótári Tamás: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Aetas, 15. évf. (2000) 3. sz. 95. skk.; (ugyanaz Nótári Tamás: *Iuridicophilologica*, Tíz tanulmány, Budapest 2004 169. skk.); *Epistola Theotmari* – Nótári Tamás: *Két forrás a kora középkori Salzburgból, Notitia Arnonis – Epistola Theotmari*. Aetas, 19. évf. (2004) 1–2. sz. 89. skk.

² Szádeczky-Kardoss Samu: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig*. Budapest, 1998. 225.

³ Horváth János (ford.): *A bajorok és karantánok megtérése*. In: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Összeállította Györffy Gy. Budapest, 2002. 188–195.

⁴ Szádeczky-Kardoss: *Az avar történelem forrásai*, 225., 266., 267., 286., 293., 304.

⁵ In: Lošek, F.: *A pannóniai népek megtérése. A Conversio Bagoariorum et Carantanorum című munka és Theotmar salzburgi érsek IX. János pápának szóló levele 900-ból*. In: Kovács L.–Veszprémi L. (szerk.): *A honfoglaláskor írott forrásai*. Budapest, 1996. 150.

⁶ Gombos F. A.: *A honfoglaló magyarok itáliai kalandozása (898–904)*. Hadtörténeli Közlemények, 28. (1927) 505–509.

⁷ *Theotmár salzburgi érsek: Levél IX. János pápához 900 tavaszán*. Ford. Horváth János. In: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Összeállította Györffy Gy. Budapest, 2002. 206–211.

⁸ *Theotmár*. Ford. Lele József. In: *A honfoglalás korának írott forrásai*. Olajos Terézia, H. Tóth Imre és Zimonyi I. közreműködésével szerkesztette Kristó Gyula. SzKK 7. Szeged, 1995. 185–187.

tűnt egy, a legkorszerűbb szövegkiadáson alapuló, bősegebb jegyzetanyaggal ellátott, teljes fordítást készíteni s e kötetbe felvenni, mivel ezáltal világosabbá váltak e szövegek kapcsolódási pontjai a korábbi salzburgi forrásokhoz, kiváltképp a *Conversio*hoz. A következőkben a bevezető tanulmánnyal kívánunk behatóbban foglalkozni.

A tanulmány első fejezete a Szent Rupert legendát (*Gesta Sancti Hrodberti confessoris*) dolgozza fel.⁹ Ennek kapcsán a szerző nemcsak a szigorúan a legendához tartozó kérdésekre keres választ, hanem több, Salzburg késő ókori és kora középkori történetét érintő problematikát is behatóan tárgyal. A salzburgi kereszténység kialakulása és kontinuitása kapcsán figyelmet érdemel az Eugippiustól származó, 511-ben írott *Vita Sancti Severini*,¹⁰ amelynek 13. és 14. fejezete említést tesz egy Iuvao nevű helyről, ahol a szent számos csodát művelt. Ez az elbeszélés világossá teszi, hogy a Kr. u. 5. században Salzburg már jelentős keresztény közösséggel rendelkezett.¹¹ A *Vita Sancti Severini* 44. fejezetéből azt is megtudhatjuk, hogy Severinus konventje a tartomány 488-ban bekövetkezett kiürítése során elhagyta a *Noricum ripense* területét, és Itáliában telepedett le. A 7. és 8. század lakosságát illetően a forrásokból kiolvashatjuk ugyan a római eredetű lakosság jelenlétét e területen, s a *Gesta Hrodberti* – noha a 6. fejezetben Iuvavumról mint elhagyatott, erdővel borított területről beszél – sem állítja, hogy Rupert teremtette volna meg a kereszténységet, hanem sokkal inkább csak annak megerősítéséről szól.

Nótári ennek megfelelően úgy véli, hogy nagy valószínűséggel feltételezhetjük a keresztények jelenlétét e területen a 7. században, ám nem látja bizonyíthatónak, hogy e közösség és a Severinus-kori kereszténység között közvetlen kontinuitás volna kimutatható.¹²

A szerző hosszabban elemzi a Iuvavum és a Salzburg, valamint a Salzach és Igonta nevek viszonyát és ezek előfordulásait a forrásokban. A város- és a folyónév megváltozásából és az új név adásából – Ingo Reiffensteinnal egyetértve¹³ – arra következtetésre jut, hogy a bajor honfoglalás nem lehetett végbe békésen, és a hatalom új birtokosai tudatosan nem akartak közösséget és folytonosságot vállalni a római uralommal.¹⁴ A munka a régészet eredményeit is figyelembe véve, ám elsősorban a feldolgozott források filológiai elemzéséből – ennek során a latin és a germán terminológia párhuzamos használatára helyez hangsúlyt – számos megállapítást tesz a salzburgi és reichenhalli sótermelés kialakulására, valamint az egyház szerepére a gazdasági fejlődésben; településtörténeti kitekintésben a *civitas*, *castrum*, *oppidum* és *locus* kifejezések előfordulását vizsgálva Salzburg és a korabeli bajor települések (Worms, Regensburg, Lorch) viszonyára következtet.¹⁵

A 8. század végén keletkezett *Gesta Hrodberti* szöveghagyományát és a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 1. fejezetéhez fűződő kapcsolatát tisztázva a szerző először Szent Rupert (Hrodbertus) bajorországi, illetve salzburgi működését datálja – nézete Herwig, Wolfram és Fritz Lošek ál-

⁹ Levison, W. (ed.): *Gesta s. Hrodberti confessoris*. MGH SS rer. Merov. 6. Hannover-Leipzig, 1913.

¹⁰ Eugippius: *Szent Severinus élete*. Fordította az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészeti Tanszéke munkaközössége Mócsy András vezetésével, a bevezető tanulmányt írta Bóna István. Budapest, 1969. 266.

¹¹ Noll, R.: *Die Anfänge des Christentums*. In: *Geschichte Salzburgs I. 2*. Hrsg. v. H. Dopsch u. H. Spatzenegger. Salzburg, 1981. 95. skk.

¹² *Források Salzburg kora középkori történetéből*. Fordította, jegyzetekkel ellátta, az előszót és a bevezető tanulmányt írta: Nótári Tamás. Szeged, 2005. 13. skk.

¹³ Reiffenstein, I.: *Der Name Salzburgs – Entstehung und Frühgeschichte*. MGSL 130. 1990. 197.

¹⁴ Nótári: *Források*, 16. skk.

¹⁵ Nótári: *Források*, 19. skk.

lásponjtjával van összhangban¹⁶ –, amely szerint a nemesi/királyi nemzetségből származó, talán a Merovingokkal is rokonságot tartó Rupert 696-ban érkezett Salzburgba, 715–716 táján pedig már nagy valószínűséggel elhunyt. A szent tevékenysége kapcsán kiemeli, hogy sem a Salzburgi Püspökség – ez hivatalosan csak Bonifácnak köszönhetően 739-ben fog megalakulni –, sem a salzburgi Szent Péter-kolostor megalapítása nem Rupert műve, hozzá köthető viszont a *cella Maximiliani* és a nonnbergi apáca-kolostor létrehozása.¹⁷

A bevezetés második része 788 és 790 között íródott, s a *Notitia Arnonis* keletkezésének történeti hátterét, a mű datálásának kérdését és szerkezetét vizsgálja.¹⁸ A történeti háttér kapcsán egyetlen nagyobb témára fókuszál a szerző: az egykor a Merovingok uralma alatt álló területek közül önálló államisággal rendelkező Bajor Hercegség utolsó uralkodójának, III. Taszilónak az uralkodására, amelyen belül is külön hangsúlyt kap a frank–bajor konfliktus, valamint – mintegy e konfliktus csúcspontjaként – a herceggel szembeni, 788-ban Ingelheimben lezajlott koncepció per és a trónfosztás.¹⁹ Nagy Károly – Tasziló unokafivére – birodalomalkotó terveinek egyre in-

kább akadályát képezte az önálló kül- és belpolitikát folytató bajor herceg, akit – a szerző megállapítása szerint – 787-ig nem vazallusi, csupán hűségeskü kötött a frank uralkodóhoz. Nagy Károly fokozatosan elszigetelte Taszilót, s e törekvésében partnerre talált a bajor nemesség egy részében és a bajor egyházi méltóságokban, kiváltképp Arn(o) salzburgi püspökben. A politikailag talajvesztett herceg megkísérelt szövetségre lépni az avarokkal,²⁰ amit Nagy Károly *infidelitasként* értelmezett – a trónfosztáshoz ez azonban nem szolgáltatott kellő alapot, vádként hozták fel a herceggel szemben a 763-ban Pippinnel szemben elkövetett *hariszlizt*, vagyis a királyi sereg engedély nélküli elhagyását is. A herceget kolostorba zárták, majd 794-ben ismét a birodalmi gyűlés elé idézve hivatalosan is lemondásra kényszerítették; ez az utóbbi tény is emellett szól – hangsúlyozza Nótári –, hogy a vádak jogilag nem voltak megalapozottak, tehát méltán tekinthetjük a III. Tasziló elleni eljárást koncepció pernek.²¹

A *Notitia Arnonis*t csak e körülmények ismeretében érthetjük meg, ugyanis Nagy Károly hatalomátvétele után a püspökségek – és talán a világiak is – kénytelenek voltak birtokaikról jegyzéket készíteni, s azt a királlyal jóváhagyatni, aki ezáltal áttekintést és befolyást nyert a bajorországi belső viszonyok felett. Arn(o) immáron Nagy Károly hű embereként e feljegyzéssel biztosította püspöksége számára az addig megszerzett javadalmakat.²²

A 798 és 800 között keletkezett *Breves Notitiae* a 798-ban érsekséggé emelkedett Salzburgi Püspökség birtokainak jegyzéke,²³ amely az Arn(o) alá rendelt püspökök felé volt hivatott Salzburg primátusát hangsúlyozni. Arn(o) Nagy Károly kívánságára kapta meg III. Leó pápától a *palliumot*,

¹⁶ Wolfram, H.: *Grenze und Mission. Salzburg vom heiligen Rupert zum heiligen Virgil*. MGSL 115. (1975) 52.; Wolfram, H.: *Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit*. MIÖG Ergänzungsband 31. Graz–Wien–Köln, 1995. 228.; Lošek, F.: *Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg*. MGH Studien und Texte 15. Hannover, 1997. 26.

¹⁷ Nótári: *Források*, 24. skk.

¹⁸ Lošek, F.: *Notitia Arnonis und Breves Notitiae. Die Salzburger Güterverzeichnisse um 800*. MGSL 130. (1990) 31. skk.

¹⁹ Kolmer, L.: *Zur Kommendation und Absetzung Tassilos III.* ZBLG 43. (1980) 311.; Wolfram, H.: *Das Fürstentum Tassilos III., Herzogs der Bayern*. MGSL 108. (1968) 173.; Wolfram, H.: *Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung*. 378–907. Wien, 1987. 187. skk.

²⁰ Szádeczky-Kardoss: *Az avar történelem forrásai*, 274. sk.

²¹ Nótári: *Források*, 43skk.

²² Nótári: *Források*, 62skk.

²³ Lošek: *Notitia Arnonis*, 10. skk.

s utóbb készségesen vett részt a Nagy Károly császárrá koronázását előkészítő politikai játszmában – a szerző Peter Classen megállapításaitól több ponton eltérve Schieffer közelmúltban megfogalmazott nézeteit teszi magáévá a pápa ellen elkövetett merénylet kérdésében.²⁴ A történeti háttér elemzését követően Nótári a mű keletkezési idejéről, szerkezetéről, illetőleg a korábbi salzburgi forrásokhoz fűződő viszonyáról ad beható elemzést. A *Notitia Arnonishoz* képest feltárt grammatikai és stiláris eltérések révén világossá válik, hogy egyik feljegyzés sem szolgálhatott a másik forrásul, valamint hogy az esetleges – néhány – közös forrás ellenére, a két munka teljességgel különböző célokat követ, és szemléletük – ez kiváltképp a *Breves Notitiae* esetében válik világossá – is nagyban eltér egymástól.²⁵

A bevezetés negyedik fejezete a 870-ben keletkezett *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* háttéréről nyújt képet az olvasó számára.²⁶ E rész annyiban tér el az előző három tanulmánytól, hogy nem marad meg a mű szűkebb – Salzburg, illetőleg Bajorország által alkotott – keretei között, hanem kilépve onnan nem csak betekintést ad a Kárpát-medence 9. századi, honfoglalás előtti történetébe, de felvillantja a frank uralkodó, a pápa, a basileus és a frank uralkodó között kialakult kapcsolatrendszer is. Ennek során részletesen bemutatja a Bajor Hercegséggel, illetve a Frank Birodalommal elsőként kapcsolatba kerülő szláv nép, a karantánok közti, a Salzburgi Püspökség által megszervezett missziót. Ezt követi egy hasonló jellegű, de területileg Pannóniára kon-

centráló misszióknak, nevezetesen az avarok megtérítési kísérletének a *Conversio* prizmáján keresztüli leírása.²⁷ Ezek után rövid kitekintés következik Konstantin és Metód működésére Moráviában, illetve Pannóniában, majd a pápa, a basileus és a keleti-frank uralkodó bulgáriai missziós törekvéseire.²⁸

Miután a szerző alapos összegezést adott a *Conversio* történeti háttéréről, visszatér a bajorországi eseményekhez, és részletesen elemzi a mű szerzőségének kérdését, Metód regensburgi perét, illetve a *Conversio*ban Metód ellen megfogalmazott vádakát és politikai és teológiai háttérüket. A szerző kiletére csupán a mű néhány utalásából kísérelhetünk meg következtetéseket levonni, ám teljes biztonsággal nem tudjuk azonosítani: Nótári szerint nagy valószínűséggel megállapítható ugyanakkor egy, az 5. fejezetben olvasható első személyű fogalmazásból a szerző salzburgi, illetve bajor származása. Adalwin érsek szerzőségét a következőkkel támaszthatja alá: egy további első személyű fogalmazás közvetlenül Adalwin megnevezését követi, elképzelhető tehát, hogy az író saját magát nevezte meg. Hasonlóképpen megfontolás tárgyává tehető azon tény, hogy a *Conversio* szövegében csupán két személy epithetonjaként szerepel a *piissimus* jelző, ezek pedig Adalwin és Német Lajos, esetlegesen tehát a mű szerzője és címzettje. A Metód elleni vádakát három gyújtópont köré csoportosítja: először a *lingua Latina*, másodsor a *doctrina Romana*, harmadszor pedig a *litterae auctorales Latinae* kapcsán megmutatkozó elutasító magatartása. E három, a nyugati egyház és misszionáriusai által soha meg nem kérdőjelezett elemet Metód az egész nép számára értéktelen színben tüntette fel, nevezetesen *philosophice superducens* – e fordulat minősítését illetően Nótári nem fogadja el Wolfram azon nézetét, miszerint a *philosophus* megnevezés már önmagában

²⁴ Classen, P.: *Karl der Große, das Papsttum und Byzanz. Die Begründung des karolingischen Kaisertums*. Sigmaringen, 1985. 42. skk.; Schieffer, R.: *Arn von Salzburg und die Kaiserkrönung Karls des Großen*. In: Bayern und Italien. Politik, Kultur, Kommunikation (8.–15. Jahrhundert). Festschrift für K. Rein-del zum 75. Geburtstag. Hrsg. v. H. Dopsch–S. Freund–A. Schmid. München, 2001. 112. skk.; Nótári: *Források*, 73skk.

²⁵ Nótári: *Források*, 81skk.

²⁶ Lošek: *Die Conversio*, 6. skk.

²⁷ Nótári: *Források*, 95skk.

²⁸ H. Tóth Imre: *Cirill-Konstantin és Metód élete, működése*. Szeged, 2003. 10. skk.

dehonesztáló lett volna,²⁹ e neutrális kitétel csupán az okfejtés módját jelölte meg.³⁰

A bevezető tanulmány ötödik része a 900-ban született *Epistola Theotmari*hoz kapcsolódik.³¹ Az *epistola* Salzburg ötödik érsekétől, Theotmártól származik, aki jogkörét érintően sérelmesnek érezte a szláv papok működését és a morva egyház önállósodási kísérletét, ezért 900-ban IX. János pápához fordult. Az érsek cáfolni igyekszik a szlávok hamis vádjait, amely szerint az érsekség a magyarokkal pogány rítus szerint szövetséget kötött volna, ám e kérdésben a döntést a pápa bölcs belátására bízta. A szerző kimutatja, hogy Theotmár az általa használt idézetekben korántsem törekszik tárgyyszerűsége: a kánonjogi és bibliai idézeteket többnyire elferdítve, szerkezetileg tendenciózusan alkalmazza, s olykor a pápával szemben alkalmazott hang is ironikus, kioktatóvá válik.³²

Végül megjegyeznénk, hogy a szerző által néhai mestere, Szádeczky-Kardoss Samu

emlékének ajánlott kötetben figyelemreméltó a szakirodalom bőséges és széles körű feldolgozása, amelyből képet alkothatunk arról, hogy a szerző számára a tudományos igényvel megírt bevezető tanulmányban a filológiai megközelítés mellett a köz-, egyház-, művelődés- és jogtörténeti szempontok is nagy súllyal estek latba, hiszen maguk a salzburgi történeti források sem lettek volna interpretálhatóak a politikai folyamatok behatóbb elemzése nélkül. Ennek köszönhető, hogy a mű minden egyes alfejezetében találkozhatni kitekintéssel azon szak-, illetve – a vizsgálódás szempontjából – segédtudományok eredményeire, így például a régészet, a germanisztika, a szlavisztika kutatásaira, amelyek segítségével az egyes források jóval árnyaltabban interpretálhatók.

SZALÓKI GERGELY

²⁹ Wolfram, H.: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien*. Wien–Köln–Graz, 1979. 138.

³⁰ Nótári: *Források*, 110skk.

³¹ Lošek: *Die Conversio*, 55. skk.

³² Nótári: *Források*, 130skk.